

Felsefi Açıdan İnsan Haklarının Evrenselliği Sorunsalı

A. Kadir Çüçen^(*)

Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim ve İstanbul Barosu işbirliğinde gerçekleştirilen “Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar -II” adlı sempozyuma katkısı olan herkese teşekkür ederim.

Bugün sizlere “Felsefi Açıdan İnsan Haklarının Evrenselliği Sorunsalı” üzerine bazı açıklamalar yapmayı deneyeceğim. Öncelikle konuşma başlığında geçen “insan”, “hak”, “insan hakları”, ve “evrensel” terimlerini, burada tartışmaya çalışacağım insan haklarının evrenselliği sorunsalı bağlamında hem sözlük hem de felsefi tanımlarını yapacağım. İkinci olarak, insan haklarının evrenselliği sorununu birkaç farklı açıdan ele alarak problemi ve çözüm önerilerini ortaya koyacağım. Son bölümde öne sürülen farklı açıklamaların çağımızdaki insan hakları sorununa ne kadar yanıt verebildiğini tartışacağım.

I

“İnsan”; sözlük tanımı olarak, memelilerden, iki eli olan, iki ayak üzerinde dolaşan, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlıdır. (1988, 710) Felsefe açısından insan, felsefe tarihi boyunca bir felsefe problemi olarak çok farklı biçimlerde açıklanmıştır. İnsan; etik, akıl, metafizik ve kültür varlığı olarak tanımlanabildiği gibi doğal ya da tarihsel varlık olarak da tanımlanabilmektedir. İnsanın hayvandan farkını göstererek de insan tanımı ya da tanımla-

rı yapmak olanaklıdır. İnsanın aklına, tinsel -dil, kavram ve sembol- olanaklarına vurgu yapılabileceği gibi özgür ve bilgi üreten varlık olduğuna da gönderme yapılarak tanım yapılabilir. Kısaca, felsefe tarihinde insan, akıllı hayvan (animal rationale), alet yapan (homo fabers), politik varlık (zoon politikon) üreten varlık (homo economicus), sembol oluşturan (animal symbolicum) vb. kimi kez elemleri kimi kez de özellikleriyle belirlenmeye çalışılmıştır.

M. Scheler’ göre Batı uygarlığı üç tür insan tasarımına sahiptir: 1) Antik Yunan düşünce dünyasına göre insan, “akıllı bir hayvandır”. Homo sapiens veya animal rationale insan tasarımı, İlk Çağ Yunan döneminden günümüze kadar en çok etkili olan tasarım biçimidir. 2) Yahudi-Hıristiyan düşünce dünyasına göre insan, dinsel inancın ürünü olarak yaratılış kuramı, ilk günah ve İncil mitosuna göre tanımlanmaktadır. 3) Doğa bilimleri ve genetik psikolojisinin insan tasarımına göre insan, hayvanın yeryüzündeki en gelişmiş örneğidir. İnsan, hayvan ve doğa dünyasından sadece daha karmaşık olmasıyla ayrılmaktadır. (1968, 5)

Mengüsoğlu insanı tek bir özelliğinden ya da hayvandan farklı olduğundan yola çıkarak değil de, insanı bir bütün olarak yani gerçeklikteki insanın yapıp ettiklerine ve başarılarına bakarak tanımlar. Ona göre insan; “bilen, yapıp-

eden, değerleri duyan, tavır takınan, önceden görüp-önceden belirleyen, isteyen, özgür ve tarihsel varlık olan, ideleştirebilen, kendini bir şeye veren, çalışan, eğiten ve öğütülebilen, seven, inana, sanatın ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, disharmonik ve biyopsişik bir varlıktır.” (1988, Mengüsoğlu, 49)

“Hak”; sözlük anlamı olarak adalet veya hukukun gerektirdiği ya da birine ayırdığı şey diye tanımlanmaktadır. (1988, 596) Hak, kişinin toplumdaki isteyebileceği, talep edebileceği ve kullanabileceği yetkilidir. İnsan, toplum içinde yaşamaya başlamadan önce özgür bir varlıktı. Düşündüklerini ve istediklerini yapabiliyordu. Toplum kurduklarında bazı istek ve düşüncelerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. İnsanlar, toplumsal hayatla birlikte özgürlüklerini devam ettirebilmek için hak kavramını geliştirdiler. Özgürlüğü sağlamak için kişilere hukukça verilen yetkiye hak denir. Hak, hiçbir utanç ya da sıklıksızlık duymaksızın istenebilecek ve üstünde diretilebilecek bir şeydir. (1982, 27)

İnsanlık tarihi, hak ve özgürlüklerin kazanılma mücadelesiyle doludur. İnsana tanınan hak ve özgürlükler çoğaldıkça devletin ve yöneticilerin gücü azalmıştır. Hak ve özgürlükler yalnızca devletin haklarını sınırlandırmakla kalmaz. Her kişinin haklarının sınırı, diğer kişinin haklarının sınırında biter. Bir kişi kendi hakkını kullanırken, diğerinin hakkını çiğnememelidir. Diğerinin hakkına saygı duymalıdır. Böylece kişi, elde ettiği haklarla aynı zamanda sorumluluğu da kabul eder. Hak, özgürlük ve sorumluluk birlikte birbirlerini anlamlı hâle getirirler. Hiçbir hak, sonsuz ve sınırsız değildir. Bir hak, diğer

bir hakla sınırlanmıştır. Hak kavramının anlamı ve içeriği; yönetimden yönetime, zamandan zamana, toplumdan topluma, çağdan çağa, gelenekten geleceğe göre değişebilir.

İnsan; diğer canlılardan farklı olarak bazı özellik ve olanaklarıyla dünyaya gelir. İnsan; düşünen, bilen, karar veren, amaçlı ve ahlâklı davranan, toplum ve devlet kuran, bilim ve teknoloji üreten bir varlıktır. İnsana özgü bu özelliklere tüm insanlar doğuştan sahiptirler. Ancak bunların birer olanak olarak gerçekleşmesi için önce öğretilmesi, kullanılması ve korunması, sonra da geliştirilmesi gerekir. Çünkü bu özellikler ve olanaklar, insanı değerli bir varlık yapar. İşte, her insanda bulunan bu özelliklerin ve olanakların korunması ve geliştirilmesi düşüncesi, insan hakları kavramının oluşmasının temelidir. O halde insan hakları, bireylerin salt insan olmalarından dolayı kazandıkları haklardır.

“Evrensel”; 1. Evrenle ilgili 2. Bütün insanlığı ilgilendiren, âlemşümul, cihanşümul, universal 3. Dünya ölçüsünde, dünya çapında (1988, 480) Evrensellik kavramının anlamını ansiklopedilere baktığımızda; “her şeyi ve herkesi ilgilendiren, varlıkların ve nesnelere tümünü kapsamına alan” şeklinde ya da “1- dünya ölçüsünde, dünya çapında; 2- bütün insanlığı ilgilendiren; 3- her yer de geçerli olan, tüm durumlara uyan” şeklinde tanımlandığını görürüz. (71)

II

İnsan, hak, insan hakları ve evrensel terimlerini genel olarak tanımladıktan sonra bildirimizin sorunsalına geçiş yapabiliriz. “Felsefi Açıdan İnsan Haklarının Evrenselliği Sorunsalı” ile neyi tartışmak istiyoruz? Burada sorgulanan ve tartışılacak sorunlar şunlardır:

(*) Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

• “İnsan hakları evrensel içerikte haklar mıdır?”

İnsan haklarının bazıları, temel hak ve özgürlükler adını alır. Bunlar, insanın insan olduğu için sahip olması gereken birincil ve vazgeçilmez hak ve özgürlüklerdir. Bunlar olmadan diğer insan haklarının gerçekleşmesi olanaksızdır. Temel hak ve özgürlükler, başkasına verilemez ve devredilemez; çünkü onlar, yaşama, kişi dokunulmazlığı, din, vicdan, kanaat ve düşünce özgürlüğü haklarıdır. Temel haklar, kişiye özgü olmasına rağmen, yine de yasalarca sınırları tanımlanmış haklardır. Kişi, kendi temel haklarını korurken, diğerinin temel haklarına saygısızlık edemez ve zarar veremez.

Temel hakların temel olmasının nedeni, tüm öteki haklardan yararlanabilmek için gerekli olmasıdır. Bu gereklilik temel bir hakkın ayırıcı özelliğidir. Bir hak gerçekten temel bir haksa, o temel haktan vazgeçmek başka bir haktan yararlanma girişiminden vazgeçmek ya da kendi bastığı toprağı ayağının altından çekmek demektir. (1982, 30) Öteki haklardan yararlanabilmek, belli ölçüde bedensel dokunulmazlık gerektirir. Öyleyse güvenlik ve varlığını sürdürme bütün öteki hakların korunması ve kullanımındaki payları nedeniyle temel haklardır.

Temel haklar evrenselidir; çünkü doğrudan insanın/kişinin yaşamı, vücut bütünlüğü ve güvenliğiyle ilgilidir. Ayrıca kendine saygısı olan hiç kimsenin yadsınmalarını kabul edeceğini düşünemeyeceğimiz haklı istemlerin ussal temelidirler. Uygulamada, bu önceliğin temel haklar için genellikle anlamı, öteki haklar güvenceye alınmadan önce temel hakların gerçekleştirilmesidir. (1982, 30) Çünkü temel haklar diğer

hakların önkoşuludur. Bu nedenle temel haklar evrenselidir; çünkü temel hakların gereği yerine getirilmezse bütün öteki haklardan yararlanmanın önüne geçilmiş olur. Öyleyse yaşama, güvenlik ve varlığını sürdürme bütün öteki hakların korunması ve kullanımındaki payları nedeniyle temel haklardır. (1982, 35) Bu yüzden, haklardan yararlanacaksa, güvenlik ve geçimin toplumca güvence altına alınması gerekir. Bunları temel hak yapan budur. (1982, 39) Bu nedenle temel bir hakkın özü öyle bir şeydir ki, kendisinden yoksunluk bütün haklara karşı genel bir tehdit yaratır.

Temel hakların evrensel olması, diğer insan haklarının da evrensel olmasını sağlar mı? Temel hakların evrenselliği, tüm diğer insan haklarının evrenselliğini garanti edebilir mi? Bu sorulara yanıt verebilmek için hakların insana ne sağladığına bakmak gerekir. İnsan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler.

Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanların yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkarlar. (1982, 49) İnsanı değerli yapan ya da insanın değerli olması ne demektir? Kuçurdi bunu şöyle yanıtlamaktadır. “İnsanın değeri derken, bundan insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini anlıyorum.... İnsana bu özel yeri sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür, onu diğer canlılardan ayıran olanaklardır. Bu olanaklar, insana özgü etkinlikler ve ürünleri olarak görünür. Bu özellikler ise, insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir. İşte bu özellikler ya da olanaklar “insanın değerini” ya da “onurunu” oluşturur.” (1982, 49)

İnsan hakları doğrudan doğruya insan olanla ilgili olduğuna göre tüm insanlar içindir. , çünkü “bir kişide bir insan hakkının korunması söz konusu olunca, bu kişinin kim olduğu önemli değildir. İnsan olması, insan haklarının onun içinde de korunması hakkını sağlıyor ona. Bir insan hakkını hak yapan, yani hiçbir insanda çiğnenmemesi ya da sağlanması gerekliliği, insanın olanaklarının bilgisinde temelini buluyor.” (1982, 50) Fakat insan olan herkes için olduğunu söylemesine rağmen Kuçuradi de evrensel olarak temel kişi haklarını anlıyor. Ona göre “İnsan hakları kişi haklarıdır. Bunun için ben, insan hakları terimini, ancak ilk iki tür istemler için kullanmak ve insan hakları kavramına, kişinin güvenliğine ilişkin istemleri ve/veya “temel özgürlükleri” ile insanın olanaklarını korumanın genel olarak ön koşullarına ilişkin istemleri (sağlık için gerekli yaşama düzeyi, eğitim, çalışma v. b. hakları) kapsamak eğilimindeyim.” (1982, 51)

O halde temel haklar, bütün insan haklarının bir kısmını oluşturmaktadır. Temel hakların dışında kalan diğer hakların korunması ve uygulanması, kişilere doğrudan doğruya bağlı değildir; yaşanan ülkedeki siyasi ve toplumsal düzenlemelerle ilişkilidir. Bu durum gösteriyor ki insan haklarının tümünün evrenselliğinden bahsetmek olanaklı değildir.

• “İnsan haklarının evrensel olması ne üzerinde temellendirilmektedir?”

Bir hakkın, bir durumun ya da bir olgunun “evrensel” olması ne demektir? Bir şey, bütün insanlığı ilgilendiriyor ve dünya ölçüsünde ise ya da varlıkların ve nesnelerin tümünü kapsamına alıyorsa evrensel olduğu kabul edilir.

Bu tanıma dayanarak insan hakları nasıl bir evrensellik içermektedir? Bu hakları evrensel yapan özellik ya da kapsam nedir?

Bu hakların taşıyıcıları olan varlıkların/insanların değeridir. İnsan hakları evrenselidir çünkü insan değerli bir varlıktır.

‘İnsanın değeri’ derken kastedilen, insanın, cins olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlar arası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka deyişle insanın varlıktaki özel yeridir. Dünyaya gelen her kişinin yaşamı, beslenme, eğitilme hakkı, dokunulmazlığı, kısaca çeşitli uluslar arası bildirelerde ve anayasalarda bir çoğu “insan hakları” adı altında toplanan – ama her gün binlerce defa çiğnenen- haklar, temellerini insanın değerinde bulurlar.

‘İnsanın değerleri’nden kastedilen şey, cins olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık imkanlarının gerçekleşmesidir; varlık şartlarının ürünü olan fenomenlerdir. Ürünlerini kişilerin bir birlerine bağlı olarak ortaya koydukları bu başarılar, kişi- üstü değerler olarak insan dünyasının belli başlı öğelerindedir (1998, 40)

Diğer bir yaklaşımda insan haklarının evrensel olduğunu ileri sürer; çünkü hakların tanımlanması ve içeriğinin ne olduğu veya olması gerektiği evrensel bir biçimde belirlenebilir. Başka bir söylemle, hakların tanımlanması; insanların rengine, diline, dinine, ideolojisine, kültürüne, yaşadığı coğrafyaya vb. özelliklere bağlı kalınmadan her türlü farklılığa karşı genelliği ve evrenselliği içerir.

Buna ilaveten, insan haklarının evrenselliği, hakların korunmasının evrenselliğini de içerir. İnsan hakları, dünyanın farklı yerlerinde farklı toplum ve insan yaşamlarına bakılmaksızın tüm insanları kapsayan bir koruma ve uygulama içermelidir. İnsan haklarının evrenselliği, her türlü sınırları (coğrafi, kültürel, ekonomik, ırksal, dilsel, dinsel vb) aşarak dünya insanı ve ya vatandaş anlamını içerir.

Evrenselci görüşün tam karşısında kültürel göreceliği savunanlar durmaktadır. Kültürel görecelik, sosyal bir olgu olarak kültürlerin farklı törelere/adetlere sahip olduğu, dolayısıyla insan haklarını farklı bir şekilde yorumladığı ve bu törelere/adetlerin çözümü güç bir şekilde birbirleriyle çatıştığını bu anlamda da evrenselliğin mümkün olmadığını savunur. Kültürel görecelik insan haklarının evrenselliği ile ilgili olarak ileri sürdüğü en temel itiraz, iyi ve kötünün kültürden kültüre değiştiği; buna bağlı olarak da iyi olan şeyin belirli bir kültürde toplumsal olarak kabul edilen/onaylanan bir şey olduğudur. (2004, 55)

Kültürel göreceliği savunanlara göre insan hakları ahlaki ilkelerle ilgilidir ve ahlaki ilkeler kültürel anlaşma ile belirlenir, bu anlaşmalarda kültürden kültüre farklılıklar gösterir, bu yüzden insan haklarını yorumlanması temel olarak kültürden kültüre değişmek zorundadır. Dine, geleneğe, kültüre dayalı olması gereken insan hakları evrensel olamaz. Ayrıca tüm kültürler eşittir ve hiçbir kültür diğerinden üstün değildir.

Bu anlamda kültürleri birbirleriyle kıyaslamak mümkün değildir. Kültürel göreceliği savunanlara göre, insan haklarının temeli yoktur; kültür ve deneyim farklılıkları insan hakları düşüncesinin en önemli güçlüğüdür. (2004, 56)

İnsan haklarının evrenselliği ile ilgili diğer bir itirazda onların "Batının bir ideolojisi", seküler bir 'Batılı din', "Batılı emperyalizmin" bir aracı olduğudur. İşte tüm bu nedenlerle Batılı olduğu ve evrensel olmadığını ileri sürülen insan hakları düşüncesi kültürel göreceliği savunanlara göre Batı tarafından kontrol edilen Birleşmiş Milletler ve uluslar arası küresel sermaye tarafından dünyanın geri kalanına zorla empoze edilmek istenmektedir. (2004, 61)

"İnsan haklarının Batılı bencil birey kavrayışına dayandığı ve bu kavrayışın diğer toplumlar tarafından paylaşılmadığı; bireyin üyesi olduğu topluma karşı görevlerini göz ardı ettiği; Batılı insan hakları kavrayışının yurttaşlık ve politik haklar lehine sosyal ve ekonomik hakları göz ardı ettiği; insan haklarının diğer kültürlerle saygı göstermeyi ihlal ettiği; bireylere saygı göstermenin "insan haklarına" saygı gerektirmediği aksine bireyleri engellemeyi gerektirdiği; insan haklarının devlet egemenliğini ihlal ettiği; insan haklarının dünya istikrarını tehdit ettiği şeklinde ifade edilebilir." (2004, 63) Sonuç olarak insan hakları düşüncesine getirilen eleştiriler onun Batılı bir geleneğe ait olduğu ve dolayısıyla diğer ülkeler açısından uygulanabilirliğinin sınırlılığına ilişkindir.

• İnsan haklarının evrenselliği üzerinde temellendiği normlara mı dayanmaktadır?

İnsan hakları birer normdur. Fakat insan hakları normları kültürel normlardan farklıdır. Çünkü kültürel normlar belirli durum, ortam veya koşullarda kişilerin yararını bazen de çıkarını korumak için ortaya konulan taleplerdir. Kişiler o norma uygun olarak davrandıklarında kendi çıkarlarını korumaktadırlar. Bu tür normlar zamandan zama-

na, gruptan gruba, toplumdan topluma değişmektedir. Kültürel normlar deneyimle; yani koşullar göz önünde bulundurularak çıkartılmıştır. Örneğin kapalı yerde sigara içmemek gerekir vb. Oysa ki insan hakları normlarının çıkış kaynağı töresel, dinsel ve kültürel değildir İnsan hakları normları; insan olan herkes için geçerli olan ve insanın değerinden kaynaklanan gereklilik bildiren taleplerdir. Gereklilik bildirdiği ve insanlık ailesinin tümüyle ilgili olduğu için evrenselidir. İnsan hakları normları saçmaya indirgeme -reductio ad absurdum- yöntemi ile türetilmektedir. Örneğin insanlara işkence yapılmalı vb⁽¹⁾ Bu gibi normların tersini düşünmek saçma olduğu için normun ya da talebin kendisi geçerlidir. Bu tür türetim Kant'ın ahlak ilkelerini belirleme için önerdiği kesin buyruk yasasına benzer. "Ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun." (1982, 31) İnsan hakları normları saçmaya indirgeme yöntemiyle türetilmesi, onların mantık açısından tu-

tarlı olduğunu ya da çelişkiden bağımsız olduğunu göstermektedir. Bu normların tüm insanlar için talep edilmesi de onların evrenselliğinin anlatılmaktadır.

• "İnsan haklarının evrenselliği, insan hakları belge ve sözleşmelerindeki insan tanımına mı dayanmaktadır?"

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve daha sonra yapılan tüm diğer belge ve sözleşmelere baktığımızda iki tür insan anlayışına rastlamaktayız. 1) Akıllı varlık ve 2) Yaşayan somut varlık olarak insan. Birinci anlayış Antik Yunan ve Aydınlanma felsefesinde köklerini bulurken ikinci anlayış daha çok tarihselci, hermeneutik, fenomenoloji, varoluşçu ve post-modern felsefelerde görülmektedir.

"Bu iki insan anlayışının, karşı karşıya getirilerek, açığa çıkarılması gerekir: eski animal rationale idesini animal vitale idesi ortadan kaldırır" iddiasında bulunan Diemer'in görüşlerine burada yer vereceğim.

	1948	1966
"Taşıyıcı	Animal Rationale	Animal Vitale
	Bütün insanlar	Bütün halklar
	(1. madde)	(1. madde)
İnsanın doğal Yapısı	Akıl	-(sözler eksiktir)
	Vicdan	
	--	Yaşam
		(Yurttaş/ Siyasi Hakl. Sözleş. , III. kısım, 6. madde)
Temellendirme	Evrensellik	Kültürler
	("... ile donatılmış")	"Miras" (Unesco, 1, 3. madde)
		"Birlikte getirilen yaşama hakkı,(III, 6)
Haklar	Özgürlük	Yaşama Hakkı
		" Yaşam tarzı (Unesco IV, 2)
	Özgürlük Türleri	Yaşama Düzeyleri
Eşitliğin temeli	Akıl	Yaşama durumu" (1982, 45)

(1) Ayrıntılı bilgi için bakınız; Kaçuradi, İonna, "Hukuk ve Etik" Bedia Akarsu Armağanı haz: Betül Çotuksöken ve Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2000; Ayrıca bu konu ile ilgili olarak bakınız Kaçuradi, İonna, Çağın Olayları Arasında, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1997.

Bu iki anlayıştan ilki evrensellik idesi bulunur; bu ide bütün devletlerin, dinlerin, kültür biçimlerinin v. b. ötesinde insanla, insan olarak insanla ilgilidir. Bundan dolayı da belki - soyut olup olmadığı bir yana- gerçeklikten biraz uzaktır. Temelinde bulunan insan anlayışı aydınlanma dönemindeki Avrupa Felsefesinden kaynaklanmaktadır; aslında bu, ana özelliği akılla "donatılmış olma" olan insanın idesidir. Böylece bu bildiri. Aydınlanma geleneğine tam uygun Bildiridir. (1982., 46)

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde her şeyin üstünde evrensellik idesi bulunur; bu ide bütün devletlerin, dinlerin, kültür biçimlerinin v. b. ötesinde insanla, insan olarak insanla ilgilidir. Bundan dolayı da belki - soyut olup olmadığı bir yana- gerçeklikten biraz uzaktır. Temelinde bulunan insan anlayışı aydınlanma dönemindeki Avrupa Felsefesinden kaynaklanmaktadır; aslında bu, ana özelliği akılla "donatılmış olma" olan insanın idesidir. Böylece bu bildiri. Aydınlanma geleneğine tam uygun Bildiridir. (1982., 46)

1966 Sözleşmesiyle gelişen insan anlayışında, insan artık soyut, tek yanh ve kavramsal olarak kavranılmıyor. "Geleneksel filozoflar insan hakları ile uğraşınca, genel olarak insan hakları hakkında konuşurlar; yani doğrudan doğruya geleneksel problem üzerinde dururlar, somut durumların çok yanlışlığına ele almaya girişmezler. Buna karşılık pratikte uğraşanlar ve politikacılar gerçeklikten ve kendi anlayışlarından başka bir şey bilmezler. Ancak kavramlar görülebilmeksizin (yani kültürel açıları konu edinmeksizin) boş; görülebilmeksizin (yani kültürel açıları) de, kavramsız (yani teoristiz) kördür, diyen Kant'ın tezi burada da geçerlidir." (1982, 47)

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde "bütün insanların" özgürlüğün taşıyıcıları olmalarına karşılık, 1966 Sözleşmesinde "bütün haklar" kendi kaderlerini belirlemenin taşıyıcılarıdır. 1. Madde şöyle der: "bütün haklar kendi

kaderlerini belirleme hakkına sahiptirler"; oysa daha önce "bütün insanlar özgür ve onur ve haklar bakımından eşit doğar" deniyordu. Buna karşılık 1966 Sözleşmelerinin başlangıcında şöyle denir: "kişinin diğer kişiler ve üyesi olduğu topluluğa karşı ödevleri vardır ve sorumluluk taşır. . ." (1982, 45)

• "İnsanın bir doğası var mı ki insan hakları da evrensel olabilsin?"

İnsanın sabit ve değişmez bir doğası vardır anlayışından insana ait hak ve özgürlüklerin de evrensel olduğu anlayışı çıkmaktadır. İnsan doğası belli ise insanlığın evrendeki yeri, önemi, ne olduğu da belirlenebilir. Bu belirleme işini de tarih felsefecileri yapmışlardır. O halde tarihin felsefesini yaparak evrensel ortak bir, değişmez bir insanlık tarihi ortaya konabilir. İşte bu düşünceyi savunan çok sayıda düşünür olmuştur. Bu düşünürlerin ortak noktası, tüm insanları içine alabilecek ve insanlığın nereden gelip, nereye gideceğini belirleyen bir tarih yazımı olanaklıdır. Böylece evrensel tarih yasaları ve bu yasaların doğrultusunda bütün toplumlar için aynı evrensel/tarihsel dönemler ileri sürüldü. . Fakat günümüz tarih felsefeleri bu yorum şeklini metafiziksel, spekülatif ve rasyonel bulmaktadır. Çünkü evrenselci tarih yorumları sistemciliği, teklifi ve muilaklığı getirmektedir. Fakat tarih ve insan akıp gitmekte ve hep sürekli değişmektedir. O halde tarih de görelilik olarak değişmektedir. Bu nedenle tarih üzerine yapılacak tüm yorumlar da görelilik ve tekil olmaktır düşünceyi günümüzde savunulmaya başlandı Bu yorumda insan haklarının evrensel olmadığını dile getirmekten başka bir şey değildir. . Bunun sonucunda da günümüzün çoğu tarih felsefe-

cisi, evrenselliği değil, tarihte bireyselliği ve göreliliği ön plana çıkarmaktadır.

Felsefe tarihi sürecinde filozoflar farklı insan ve doğası tanımları yaparak insana ilişkin olan hakları da farklı yorumlamışlardır. Şimdi bu farklı bakış açılarından bazıları üzerinde durmak istiyorum.

Sofistlere göre, insanın değişmez bir doğası yoktur. Sabit ve evrensel bir doğa anlayışı, insanın özüne aykırıdır. Çünkü insanın belli bir doğasına ortaya koyacak bilgi olanaklı değildir. İnsan her şeyin ölçüsü olduğuna göre, evrensel insan doğasını ortaya koymak olanaklı değildir. Bu nedenle evrensel insan hak ve özgürlükleri ve ideal düzenden bahsetmek mümkün değildir. Tek evrensel ilke doğa düzenidir. Doğa düzeni ise güçlülerin yaşamasıdır. Bu ise insanların ortaya koydukları evrensel ve ideal insan ve toplum anlayışlarına aykırıdır. Böylece sofistler evrensel olan hiçbir şeyi kabul etmemişlerdir. Onlar için insan ve doğası kişiden kişiye değişen farklılıklar içerdiğinden evrensel hak ve düzenden bahsetmek olanaksızdır.

Platon; "Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. . . Aramızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir, altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir" (1994, 105) Platon'a göre insan ruhu doğasından gelen üç yetiyle donatılmıştır. Akıllı bilgelik; cesaret koruma ve savaşmaya; madde/duygu ise itaat ve üretmeye yöneliktir. Ruhun üç farklı yetisi gösteriyor ki insanın doğuştan getirdiği belli bir doğası vardır. Bu doğa doğrultusunda insan, insan olma olanaklarını geliştirebilir ve bu geliştirme insanın iyiliğindedir. O halde insanın doğasına göre ne yapması ve nasıl yaşaması belirlenebilir.

Aristoteles'e göre ise, insan politik bir varlıktır ve doğasında potansiyel olarak bulunan yetenekleri en iyi şekilde gerçekleştireceği bir yaşam sürmelidir. İnsanın doğasında var olan yetenekleri çeşitli toplumsal birimlerde ortaya çıkar. Önce aile sonra küçük gruplar ve en sonunda da şehir devletinde gelişir. Aristoteles, kadın ve erkeklerin yeteneklerini her cinsin kendi doğalarına bağlı olduğunu söyleyerek, her iki cinsiyetin de kendi doğalarındaki potansiyel yetenekleri doğrultusunda eğitilmeli ve yaşamlarını sürdürmeleri sağlanmaları gerektiğini ileri sürer. (1971, 109-110) "Bazıları yönetecekler, bazıları da yönetileceklerdir. . . Bu bütün doğaları gereğince, özellikle canlı yaratıklarda görülür." (1975, 13) İnsanlarda (erkekler) doğaları gereği ya yönetici ya da yönetilen konumdadırlar. "Ruhta yönetenle, yönetici arasındaki ayrılık, akıllı olan bölümle akıllı olmayan bölüm arasındadır. . . Genel olarak yöneten ve yönetilenlerin durumları da böyledir; ayrılıkları doğal olacaktır, fakat aynı olmaları gerekmez." (1975, 28) Buradan çıkan sonuç, doğaları gereği insanlar için evrensel haklar öne sürülebilir ve evrensel haklara göre toplum ve devlet düzeni oluşturulabilir.

"İnsan değişmez ve tek bir doğası var mıdır?" sorusu Ortaçağ döneminde teolojik açıdan ele alınmıştır. Özellikle tümel ya da evrensel bir insan doğa anlayışı, düşünürlerin yanıtlamaya çalıştıkları bir problem olmuştur. Ortaçağ'ın meşhur tartışması olan tümeler problemi çerçevesinde düşünürsek, "insan" nedir sorusu üç farklı içerikle cevaplanacaktır. 1) Kavram realistlerine göre insanın doğası vardır. Tüm insanları içine alan ve onları insan yapan bir insanlık özü vardır. Bu özde tinsel bir nitelik taşımaktadır. Bu tinsel doğa da Tanrı'ya yaklaştıkça doğasına uygun var olmaktadır. Konseptualist görüşe

göre ise insandan ayrı bir insanlık diye doğamız yoktur. Tek tek insanlarla birlikte var olan bir tümel doğamız yani insanlık vardır. Nominalistler ise her iki görüşü de reddederek insan doğasının olmadığını çünkü tümel ve evrensel olan varlıkların birer ses olduğunu ileri sürerler.

Locke'a göre, insanlar doğa durumunda özgür, eşit ve dilediğini yapabilmektedir. Fakat doğa durumu aynı zamanda tehlike ve risklerle dolu olduğu için insanlar hem fiziksel hem de özel mülkiyetlerini korumak için politik toplum oluşturmaya yönelirler. Böylece insanlar kendi istekleriyle gerçekleştirdikleri bir toplumsal sözleşme yaparlar. Çoğunluğun rızasına dayalı politik toplum, hukuk temelli bir devlet yapısına dayanır. Böylece Locke'a göre insan hak ve özgürlükleri, insanların rızasıyla oluşturulmuş hukuk devletin güvencesi altına alınmış olur. Yalnızca toplum tarafından yetkilendirilmiş politik otorite, insanların mutluluğu için yetkilerini kullanır.

Locke'a göre insan temel hakları; yaşam, özgürlük ve mülkiyettir. İşte insanın doğası gereği bu haklara sahiptir. Bu haklar doğrudan bireyi ilgilendirir. Bu bakımdan insan haklarının evrenselliği, bireyin doğasında olan bu doğal haklara dayanır. Aydınlanma dönemi ve günümüze yansıyan bu anlayış, birey hak ve özgürlüklerini ön plana çıkaran bir insan hakları görüşünün yaygınlaşmasını sağlar. "İnsan özgür doğdu ve her yerde zincire vurulmuş bir durumda." J. -J. Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme'sinin ilk bölümünün başlangıç cümlesini oluşturan bu ünlü açıklama günümüzde insan haklarına ilişkin bütün düşüncelerin başında yer almaktadır. (1991, 7)

Hobbes'a göre doğaları gereği başkalarına egemen olmayı arzulayan insanlar,

kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için birbirleriyle savaşırlar. "İnsan, insanın kurdudur" şeklinde belirlenen genel ifade herkesin herkesle çatışma içinde olduğunu anlatır. Bu nedenle Hobbes'a göre insanların doğası gereği ortaya çıkan savaş ve çatışma durumundan kurtulmak ve kendi güvenliklerini oluşturmak için insanlar toplum ve devlet egemenliğine gereksime duyarlar.

"İster Locke'un yaptığı gibi, özel mülkiyetin korunmasına ayrıcalık tansın, isterse İktidar'ın monarşi (Hobbes) ya da halkçı (Spinoza, Rousseau) biçimi savunulsun; ya da daha iyi denetleyebilmek için İktidar'ı şu ya da bu biçimde örgütlemek üzerinde durulsun (Montesquieu), yüz elli yıldır, doğal hukuk akımı, hep insanın doğası, doğuştan gelen ihtiyaçları ve basılamaz özgürlük arzusu adına, kişinin korunmasını temel ilke olarak tanımladı ve İktidar karşısında hak talebini politikasının sürekli akımı haline getirdi." (1991, 35)

İnsan hakları bireyin insan onuruna yakışır bir şekilde bir yaşam sürmesini sağlayan bir dizi "doğal hukuk" kavramıdır. (2001, 93) Doğal hukuk anlayışına göre insanın doğası her yerde aynı olduğundan, insan hakları da evrensel nitelik alır.

"İnsanın bir doğası var mıdır?" sorusu 20. yy felsefe akımlarından varoluşçu felsefe açısından ele alındığında Antik ve Aydınlanma Felsefelerindeki insan anlayışından farklı bir insan tasarımı ortaya çıktığı gözlenmektedir. Martin Heidegger'le başlayıp daha sonra tüm varoluşçu felsefecilerin ortak görüşü, insanın belirlenmiş bir doğası ya da özü olmadığıdır. Böylece özcü felsefelerin tersine varoluşçu düşüncüler, insanı olanaklar bütünü olarak tanımlarlar. İnsan olanaklarını gerçekleştirdiği sürece kendi varlığını ortaya

koymaktadır. Bu düşüncüyü Sartre şu cümlesiyle özetler: "Varoluş özden önce gelir" "İnsan özgürlüğe mahkumdur." O halde, insanın belli bir özü ya da doğası yoktur fakat olanakları vardır. Olanaklarını gerçekleştiren olarak o var olmaktadır. Evrensel bir doğa ya da öz yoksa olanakların evrenselliğinden söz etmek doğru olur mu? Buradan da evrensel insan haklarına geçiş yapmak ne kadar olanaklıdır?

İnsan hakları gerçekten de her yerde aynı mıdır? Bazı temel kurallar bakımından böyle oldukları kesin olduğu görülmektedir. Ancak uygulamaya gelince ülkelerin tarihsel gelişim ve kültür farklılıklarından doğan bazı eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Örneğin işkencenin yasaklanması gerektiğinde görüş birliğimiz var. İnsanın düşünce, bilgi edinme, özel hayatın mahrumiyetinin korunması ve "servet edinme" haklarının dokunulmazlığını hepimiz biliyoruz. Fakat "özel hayat" tam nedir? Özel hayatın korunması, eşcinsel eşlerin de kanun önünde eşit derecede korunmasını kapsıyor mu? Tüm bu sorunların yanıtları toplumlar arasında ve hatta bugün bu toplantıda bulunanlar arasında bile değişkenlik gösteriyor. (2001, 94)

Sonuç

Aydınlanma ile ortaya konan hukuk ve buna dayalı insan hakları düşüncesi, devleti ulus-devlet ve bireyi de yurttaşla dönüştürerek devletle özdeşleştirmiştir. İnsan haklarının evrenselliğini öne sürerler. üç kavram üzerinde hem fikir olmuşlardır. Toplumsal çeşitlilik ve temsil özgürlüğünü ifade etmek için "özgürlük"; insanlar doğuştan akıl sahibi oldukları için toplumsal sözleşme ve demokratik kurumlara katılım sürecinde eşit olduklarını, yani temel haklarda eşitlik anlamında "eşitlik"; örgütlenmiş ve kendi kendini denetleyen siyasal bir rejime ai-

diyet yani yurttaşlık anlamında kardeşlik kavramları geliştirildi. Bu kavramların üstüne de insan haklarının evrensel olduğu yerleştirildi. İşte İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin temel tezleri Aydınlanmanın bu üç kavramına dayanır.

Aydınlanma ve Batı uygarlığının getirdiği yenilikler şunlardır:

1. "Köktenci bir bireycilik gelişmiş ve akılcılık ile insana güvene dayanan bu bireycilik, siyasetin düşünsel merkezi olmuştur. Yurttaş adını alan birey, bundan böyle devletin etkin ve sorumlu bir üyesi, devlet yaşamının mimarı kabul edilecektir.

2. Bireyin siyasal bir birim durumu-na gelmesi, yönetenin denetim altına alınmasını ve çok sesli bir tartışma ortamının oluşmasını sağlayacak ve monolitik siyaset yapısını ortadan kaldırarak, çatışmaya dayalı bir gelişme sürecinin doğmasına yol açacaktır.

3. Çatışmaya dayalı gelişme modeli sayesinde, herkesin kendi çözümünü ifade edebildiği ve bu çözümü uygulayabilmek için iktidar olabileceği çoğulcu bir yapı gelişecektir.

4. Bu durumda da iktidarın kaynağı toplum; meşruiyeti çoğunluk egemenliği, amacı ise kişinin özgürlüğü ve bu yoldan mutluluğudur. İktidar toplumdaki doğduğuna göre, sınırlarını toplum belirleyecek ve müvekkillerinin güvenleri süresince işbaşında kalabilecektir.

5. Toplum elbette iktidarın yalnızca kaynağı değil, aynı zamanda onu kullanan güçtür. Artık "halk, halk tarafından ve halk için yönetilecek" ve dolayısıyla da siyasal yaşam bu formülün diyalog alanı olarak işlev görecektir

6. Çoğunluk egemenliği bir meşruiyet aracıysa da iyi ve kötüyü belirleme hakkı değildir. İktidar ve muhalefet arasındaki dengeler yoluyla çoğunluk da sınırlandırılabilir ve çoğunluğun aldığı kararların referansı, aritmetik üs-

tünlük değil demokratik ilkeler olacaktır.” (2004, Şenşekerci, 5)

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (1948) temelinde bulunan insan hakları anlayışı nedir? İnsan hakları anlayışın temelindeki insan görüşü nedir? İnsan haklarını evrensel yapan nedir? Onlar nasıl normlardır? Bir şeyin -norm- evrensel olup olmadığını sınamak gerektiğinde onun dünya çapında yaygın olup olmadığını bakmak yerine, insan doğasına uygun olup olmadığını bakmak daha uygundur. Peki bir şeyin insan doğasına uygun olup olmaması ne demektir?

Bir normun evrensel olup olmadığını; diğer bir ifadeyle insanın doğasına uygun olup olmadığını görmek için bakılacak yer, o normun türetildiği kaynaktır. Başka bir deyişle, söz konusu normun “insanın değerinin bilgisinden türetilip türetilmediğine ve buna bağlı olarak da neyi korumayı amaçladığına, insan onurunu, değerini korumayı mı, yoksa başka bir şeyi mi korumayı amaçladığına bakmaktır. (2004, . 72)

Tek bir insan doğasından söz etmenin mümkün olup olmadığıdır. Bugün insan haklarının korunamıyor olmasının nedeni ‘insan hakları’ olarak ifade edilen hakların ne olduğunun ve bu hakların neyi talep ettiğinin tam olarak bilinmemesidir. İnsan hakları düşüncesinin bulanıklığının ve farklı tamamlanmasının nedenini, tüm düşünceler gibi getirene bağımlı olmadan tarihsel varlığa katılması oluşturur. (2004, 72)

Kaynakça

Scheler, Max, (1968) İnsanın Kosmostaki Yeri, çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Skirbekk, Gunnar ve Gilje, Nils (1971) Felsefe Tarihi, çev. Emrah Ak-

baş ve Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul.

Kant, Immanuel, (1982) Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İoanna Kuçuradi, TFK Yayınları, Ankara.

İonna Kuçuradi (Haz.) (1982) İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Metaksan Ltd. , Ankara.

Aristoteles, (1983) Politika, çev. Mete Tuncay, Remzi Yayınları, İstanbul.

Mengüşoğlu, Takiyettin, (1988) İnsan Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Türkçe Sözlük, (1988) 1. cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basım evi, Ankara.

Mourgeon, Jacques, (1991) İnsan Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Platon, (1992) Devlet, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Mathieu, Jean-Luc, (1994) Uluslararası Alanda İnsan Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kuçuradi, İoanna, (1998) İnsan ve Değerleri, TFK, Ankara.

İnsan Haklarının Gelişimi, (2001) TÜBA Yayınları Ankara.

Cıvgın, Ayşe Gül, (2003) Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Anlayışının Günümüzdeki Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Yavuz, Ayşe, (2004) İnsan Haklarının Kültürel Arka Planına Felsefi Bir Yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Şenşekerci, Erkan, (2004) “Siyasal Boyutlarıyla Avrupa’da Aydınlanma; Aydınlanma Devrim”, Bilimin Işığında Aydınlanma Seminerleri, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Hukuk Doğmatikliği Çerçevesinde İnsan Haklarını Tanımlama ve Kavramı Temellendirme Sorunu - (Epistemolojik ve Aksiyolojik Bir Yaklaşım Denemesi)

Neval Oğan Balkız^(*)

İnsan haklarının konu bakımından geniş ve çok yönlü olması, teorik alanda insan hakları kavramının tanımlanmasını, kapsam ve sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir. Günümüze kadar geçen süreçte insan hakları genellikle hukukun konusu olarak görülmüş, insan hakları ilkeleri de birer hukuk normu olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla insan hakları, hukuk teorilerinin ele aldıkları ve irdeledikleri temel konulardan biri haline gelmiştir. Hukuk teorileri; -ister doğal hukuk anlayışı, ister biçimci hukuk anlayışı (genel olarak hukuki pozitivizm), isterse sosyolojik hukuk anlayışı olsun- (hukuk dogmatikliği çerçevesinde) insan hakları normlarının içeriğini ve (hukukun genel teorisi çerçevesinde) bu normların yapısını ve biçimini incelemişler, bu hakların; norm olarak yapısına, ortaya konulması ve işleyişine, içeriğinde kurallaştırılan beşeri davranışın ne olduğuna, neleri talep veya emrettiğine yada yasakladığına ilişkin fikirler öne sürmüşler ve teoriler oluşturmuşlardır.

Bu fikir ve teoriler, bu üç hukuk anlayışının içinde var olan farklı akımlara göre de değişmektedir. Dolayısıyla in-

san haklarına ilişkin fikirler, sadece farklı hukuk anlayışlarına göre değil, aynı zamanda her hukuk anlayışının kendi içindeki farklı akımlara göre de çeşitlilik ve değişim göstermektedir. Hatta bu fikirlerin oluşturduğu insan haklarına ilişkin liberal teorilerin; insan haklarının kaynağı, bu hakları temellendiren öğelerin (özellikle bir hakkı insan hakkı yapan ölçütün) ne olduğu ve ne olması gerektiği, bu hakların tek tek içerikleri, özellikleri ve evrensel olup olmadıkları konularında birbiriyle çelişen görüşlere dayandığını söylemek mümkündür.^(1,2,3,4)

Günümüzde insan hakları giderek interdisipliner bir yaklaşımla incelenmeyi gerektiren toplumsal bir fenomen olarak görülmektedir. Böylelikle, disiplinlerin her biri (siyaset felsefesi, siyaset bilimleri, sosyoloji, tarih, antropoloji vb.) insan hakları disiplinine hukuksal olmayan bakış açıları getirmekte, disiplinin teorik ve analitik çerçevesini daha da genişletmektedir. Böylece oluşturulan farklı kavramsal modeller, farklı metodolojik yaklaşımlarla sonuçlanmakta, hatta bu farklı yaklaşımları gerekli kılmaktadır ve insan hakları ala-

(*) Dr.

(1) Maier'in ifadesi ile, "Vielleicht niemals seit ihrem Siegeszug im 18. Jahr hundert haben die "Rechte der Menschheit" so widersprüchliche Auslegungen gefunden, hat sich eine so fundamentale uneinigkeit über Wert, Bedeutung, Geltung dieser Rechte enthüllt wie heute...Hans Maier, Wie Universal sind die Menschenrechte? Herder Spektrum, Freiburg-Basel, Wien, 1997, s.7.

(2) (Bkz.: İbrahim Ö. Kaboğlu "Özgürlükler Hukuku-İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı", Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s.12 "İnsan hakları hukukça bahsedilen özgürlükler midir? Yoksa, insan hakları felsefesinin hukuksal anlatımını mı oluşturmaktadır? Yani insan haklarının statüsü değerler alanında mı yer alır? Dolayısıyla, insan hakları "mutlak değerler" yani doğal hukuk olarak düşünülen hukuki ölçütleri mi yansıtmaktadır? Bu haklar, ne özgürlük ne de pozitif hukuk ilkeleri değiller midir?"